

Inhoud

LEONTINE BRAMEIJER & MARJOLEIN DE CRAEN

Inleiding 7

- 1 LEONTINE BRAMEIJER
‘Wie wird ein Mensch?’ – Melanie Kleins
eerste kinderalyses en haar ontdekking
van het vroege oedipuscomplex 13
- 2 MARJOLEIN DE CRAEN
‘No truth without kindness’ – Wat
karakteriseert de kleiniaanse techniek? 38
- 3 THIJS TIMMER
Thanatos leeft – De doodsdrift als
vruchtbaar concept 61
- 4 SIMONE LOGTENBERG
Reparatie – Het bitterzoet van waarheid
en verzoening 78
- 5 MARLY HORSCH
De ondraaglijke vrouwelijkheid 101
- 6 TINKA PRAST
De samenleving op de bank – Het
kleiniaanse denken als een kritische
theorie van onze tijd 122

- 7 LIES WIERSEMA
L'Enfant et les Sortilèges – Een psychoanalytische
kijk op Ravels sprookjesopera 143

Tijdslijn 165

Literatuur 174

Over de auteurs 181

Inleiding

LEONTINE BRAMEIJER & MARJOLEIN DE CRAEN

Tot een jaar of tien geleden werd er in Nederland niet of nauwelijks aandacht besteed aan het werk van Melanie Klein. De enige psychoanalyticus die in de periode daarvoor een poging deed Kleins theorie in ons land onder de aandacht te brengen was Iki Freud. Zij nam in de jaren tachtig van de twintigste eeuw in Londen supervisie bij Irma Brenman Pick en Edna O'Shaughnessy, en nodigde in 1988 Irma Brenman Pick uit een seminar te komen geven bij het toenmalige Nederlands Psychoanalytisch Genootschap. Het aanvankelijke enthousiasme dat dit bij de aanwezigen opriep bekliffde echter niet. Zo kon het gebeuren dat generaties analytici in Nederland werden opgeleid zonder dat het baanbrekende werk van Melanie Klein en haar groep in het curriculum was opgenomen. Haar naam werd weleens genoemd en er werden ook wel artikelen besproken van kleiniaanse analytici, echter zonder dat hun werk in zijn onderlinge samenhang en in de context van het kleiniaanse denken als zelfstandige stroming werd geplaatst. In (voorheen) de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse stuitten Kleins ideeën zelfs lange tijd op felle weerstand, onder invloed van Jeanne Lampl-de Groot, die in het conflict tussen Anna Freud en Melanie Klein de kant van haar vriendin Anna Freud had gekozen (Freud, 2017).

Het lijkt er gelukkig op dat we zo langzamerhand een nieuwe situatie bereikt hebben waarin plaats is voor diversiteit en tolerantie met betrekking tot de verschillende scholen binnen het psychoanalytische gedachtegoed. In ieder geval houdt een groeiende groep analytici zich te

genwoordig actief bezig met het onderzoeken van de kleiniaanse theorie en met het analyseren onder supervisie van kleiniaanse analytici. Vijf jaar lang nodigden zij Rachel Blass, Freud-specialist én kleiniaans analytica, uit in Amsterdam, om hun in colleges en klinische werkgroepen de fundamentele theoretische concepten en technische vaardigheden bij te brengen die het kleiniaanse denken en werken gestalte geven. Maar ook andere exponenten van het kleiniaanse denken hebben in de afgelopen jaren in ons land lezingen en seminars gegeven, zoals (opnieuw) Irma Brenman Pick, John Steiner, David Bell, Francesca Hume, Daniel Pick en Catalina Bronstein. In 2021 verscheen *Het kind in ons. De diepe oorsprong van ons wereldbeeld*, de eerste vertaling van een werk van Melanie Klein in het Nederlands (Klein, 2021).

Enkele Nederlandse analytici die het kleiniaanse gedachtegoed als leidend beschouwen bij hun klinische werk, hebben voor deze bundel een hoofdstuk geschreven, waarin zij een thema onder de loep nemen dat binnen de kleiniaanse psychoanalyse een belangrijke plaats inneemt. Zij hopen hiermee een bijdrage te leveren aan de verspreiding in het Nederlandse taalgebied van de ideeën van Melanie Klein en de analytici die haar theorieën en werkwijze navolgden en verder ontwikkelden. Deze ideeën zijn niet alleen relevant voor de klinische praktijk van de psychoanalyse, maar vormen ook een visie waarmee het eigen innerlijk begrepen kan worden, en waarmee betekenis kan worden verleend aan allerlei aspecten van onze samenleving en van de ons omringende wereld.

In het eerste hoofdstuk, “Wie wird ein Mensch?": Melanie Kleins eerste kinderalyses en haar ontdekking van het vroege oedipuscomplex”, beschrijft Leontine Brameijer hoe Melanie Klein het psychoanalytische toneel betrad met observaties van haar jongste zoontje Erich, en hoe zij al snel het analyseren van kinderen ter hand nam, en passant de speltherapie uitvond en de ontdekkingen deed die

haar dwongen de theorie van de door haar bewonderde Sigmund Freud te herzien: kinderen (veel) jonger dan een jaar of drie vertoonden al oedipale tendenties, waaronder soms intense angst voor straf, en het lag dus voor de hand uit te gaan van een oedipale ontwikkeling met een veel eerder begin dan Freud had aangenomen, en van een vroeg sadistisch superego. Deze (voorlopige) conclusie werd haar niet door iedereen in dank afgenomen, maar Klein ging voor de waarheid en niet voor het gemak.

Vanuit de tijd waarin Klein haar eerste ontdekkingen deed maken we in Hoofdstuk 2, “No truth without kindness”: Wat karakteriseert de kleiniaanse techniek?, een sprong naar de actuele kleiniaanse behandelpraktijk. Marjolein de Craen beschrijft hier de nauwe verwantschap tussen de kleiniaanse theorie van de vroege ontwikkeling, met als belangrijke afweermechanismen splijting en projectie, en de praktijk van het interpreteren van de onbewuste fantasie in de overdracht, met als doel de patiënt in staat te stellen de geprojecteerde delen terug te nemen in het zelf, wat een steviger ego en een gezondere houding tegenover de realiteit zal opleveren. Ook de analytische houding en het omgaan met tegenoverdracht worden in dit licht besproken. Voor velen zal dit hoofdstuk een verhelderend antwoord bieden op de vraag wat het eigenlijke werk van een analyticus behelst, en het geeft een intiem inzichtje in de unieke relatie tussen de twee deelnemers aan het psychoanalytische proces.

Thijs Timmer staat in Hoofdstuk 3, ‘Thanatos leeft: De doodsdrijf als vruchtbaar concept’, uitgebreid stil bij het door Freud gepostuleerde en door Klein veel meer uitgewerkte begrip doodsdrijf, en houdt een warm pleidooi voor de onmisbaarheid van dit controversiële concept voor de klinische praktijk. Hij laat aan de hand van theorie en vignetten uit zijn praktijk zien hoe patiënten manoeuvreren in hun voortdurende strijd tussen willen liefhebben, creëren en leven enerzijds en willen haten, beschadigen en doden anderzijds. Dat het begrijpen van de grote

invloed van destructieve elementen in de patiënt absoluut noodzakelijk is om hem te helpen zich bewust te worden van de specifieke aard van zijn hardnekkige innerlijke conflicten en zo de weg vrij te maken voor de levenslust, wordt hier overtuigend aangetoond.

Integratie en reparatie maken onlosmakelijk deel uit van de levenslust, en in Hoofdstuk 4, 'Reparatie: Het bitterzoet van waarheid en verzoening', neemt Simone Logtenberg de lezer door middel van een gedachte-experiment, een droom, voorbeelden uit de literatuur en klinische vignetten mee in het concept reparatie als essentieel onderdeel van de 'depressieve positie'. Vanzelfsprekend gaat het ook hier om de innerlijke objecten en hun relaties met het zelf, die de onbewuste fantasie van de patiënt gestalte geven. Daarnaast wordt het onderscheid duidelijk gemaakt tussen ontwikkelingsbevorderende, werkelijke reparatie, en pathologische vormen van reparatie als manische en dwangmatige reparatie, die associaties oproepen met burn-outproblematiek en pathologisch perfectionisme, klachten waarvoor in de gehele ggz veelvuldig hulp wordt gezocht.

Het kleineren of zelfs wegschrijven van vrouwen is het thema van het hoofdstuk 'De ondraaglijke vrouwelijkheid', waarin Marly Horsch betoogt dat het devalueren van vrouwen en vrouwelijkheid in onze tijd weliswaar op veel terreinen is afgenomen, maar toch nog steeds voorkomt en een universeel verschijnsel lijkt te zijn waarvan we de oorsprong in onszelf moeten zoeken. Ze gaat ons hierin voor door de theorie van Freud over de vrouwelijke seksualiteit te beschrijven, en ons vervolgens te laten zien hoe de kleinianen, en dan met name Irma Brenman Pick en John Steiner, afgunst en de angst voor ontvankelijkheid (*receptivity*) verantwoordelijk houden voor de moeilijk uit te bannen vrouwvijandigheid in mannen én vrouwen.

Dat de ideeën van Melanie Klein niet alleen toepasbaar zijn in de psychoanalytische praktijk wordt mooi geïllustreerd door Tinka Prast in het hoofdstuk 'De samenleving

op de bank: Het kleiniaanse denken als een kritische theorie van onze tijd'. De afweermechanismen splijting en projectie spelen een belangrijke rol op het maatschappelijk toneel, en zij toont dit overtuigend aan in beschrijvingen van onze reacties op de klimaatcrisis en de Covid-19 pandemie. We ervaren nu hoe ondraaglijke angst kan leiden tot een opdeling van de maatschappij in twee groepen met schijnbaar onverenigbare meningen (de 'paranoïdschizoïde positie') en het is voor ons voortbestaan essentieel dat we de depressieve positie van het onder ogen zien van onze (gezamenlijke) schuld en de noodzaak de schade die we hebben aangericht te repareren, hervinden. Alleen dan kunnen we weer nadenken en de mogelijkheden tot herstel, die er gelukkig nog lijken te zijn, overwegen en implementeren.

Het laatste hoofdstuk '*L'Enfant et les Sortilèges*: Een psychoanalytische kijk op Ravels sprookjesopera', geschreven door Lies Wiersema, laat eveneens zien dat Klein haar visie op de mensheid niet tot de spreekkamer beperkt hield. In 1929 schreef ze een beschouwing over deze betoverende opera van Maurice Ravel, die een libretto van de Franse schrijfster Colette op muziek zette. Klein herkende onmiddellijk de woede en het schuldgevoel van 'l'Enfant' uit haar spelanalyses met kinderen, en zag er een bevestiging in van haar nieuwgevonden theoretische concepten. Colette en Ravel waren immers niet ingevoerd in de psychoanalyse, en konden voor hun muzikale verhaal alleen putten uit ervaringen uit hun eigen kindertijd, zoals in het hoofdstuk ook wordt beschreven.

In een van haar colleges over techniek stelde Klein:

Als [onze] onderzoekingsdrang gepaard gaat met een absoluut verlangen om de waarheid vast te stellen, wat die ook maar is, en angst speelt niet een al te grote rol, dan zouden we in staat moeten zijn ongestoord waar te nemen wat de *mind* van de patiënt ons laat zien, los

zelfs van het uiteindelijke doel van ons werk, namelijk, het genezen van de patiënt. (Steiner, 2017)*

De waarheid, *psychic truth*, was het uiteindelijke doel van de psychoanalyse voor Melanie Klein, in navolging van Freud (1937c), die schreef: ‘En tot slot mag niet worden vergeten dat de analytische relatie op waarheidsliefde, dus op erkenning van de realiteit gebaseerd is en alle schijn en bedrog uitsluit.’ Die waarheid kan bij de patiënt wel hard aankomen. Steiner (2020) wijst er dan ook nog eens op dat het van groot belang is dat de analyticus zich inleeft in de patiënt, die de illusie van almacht moet opgeven en zijn schuld en zijn beperkingen onder ogen moet zien. Oprechte genegenheid en empathie zijn onontbeerlijk bij het analytische werk. ‘Liefde en waarheid’ is daarom de titel geworden van dit boek.

* De vertalingen in deze bundel zijn van de auteurs.
Citaten van Sigmund Freud zijn afkomstig uit *Sigmund Freud Werken* (vert. Wilfred Oranje).